

OSMANLI ARAŞTIRMALARI

XXV

NeŐir Heyeti - Editorial Board

Halil İNALCIK - İsmail E. ERÜNSAL

Heath W. LOWRY - Feridun EMECEN

Klaus KREISER

Misafir Editörler:

Hatice AYNUR - Mehmet KALPAKLI

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES

XXV

Prof. Dr. Mehmed ÇAVUŞOĞLU'na

ARMAĐAN - I

İstanbul - 2005

GELİBOLULU MUSTAFA ÂLÎ ve BÂKÎ'NİN
MÜNASEBETLERİ [Kühü'l-ahbâr ve Divanlarına Göre]

İ. Hakkı AKSOYAK*

XVI. yüzyılın büyük şairi Bâkî, 1526 yılında İstanbul'da doğmuş, daha hayatta iken "Sultânü's-şuara" unvanıyla şöhret bulmuştur. Babası Fatih camii müezzinlerinden Mehmet Efendi'dir. Bâkî bir süre saraç çıraklığı yaptıktan sonra, medresede derslere devam etmiş, meşhur müderrislerden "Ahaveyn" lakabı ile tanınan Karamanlı Ahmet ve Mehmet Efendilerden ders görmüştür. Ders arkadaşları arasında Nevî, Üsküplü Vâlihî ve tarihçi Hoca Saadettin bulunmuştur. Hocası Karamanlı Mehmet Efendi hakkında söylediği "Sünbül" kasidesi, şöhretinin daha da artmasını sağlamıştır. Bâkî bu arada devrin büyük şairi Zâfî (ö. 1545)'nin Bayezit Camii avlusundaki küçük remilci dükkanına sık sık uğramış ve Zâfî'nin de en takdir ettiği kişi olmuştur.

Bâkî, 1553'te Kadızade Şemseddin Ahmet Efendi'den dersler almaya başlamış, ilme büyük değer veren bu zat da Bâkî'yi himaye etmiştir. Şair, onun yardımlarıyla Süleymaniye binalarının yapımına nezaretçi olarak tayin edilmiş ve bu görevde bir yıl kalmıştır. 1555 yılında Nahcivan seferinden dönen Kanunî Sultan Süleyman'a sunduğu altmış beyitlik kasidesinde sultanın yardım ve ihsanlarını istemiş; böylece sultanın takdir ve iltifatlarına ilk defa bu kasidesi ile mazhar olmuştur. Hayatı tayin ve azillerle geçen Bâkî, çok istediği "Şeyhülislamlık" makamına erişmeden 1600 yılında vefat etmiştir (KÜÇÜK, 1988, 1-9).

Bâkî'nin Divan'ı, Fezâilü'l-cihad, Mealimü'l-yakîn ve Fezâil-i Mekke olmak üzere dört eseri vardır. Bâkî divanını, ilk defa Kanunî Sultan Süleyman'ın isteği ile onun sağlığında tertip etmiştir. Daha sonra, yazdığı yeni şiirleri de

* Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

ilave edilerek değişik tarihlerde divanın yeni ve farklı tertipleri ortaya konulmuştur.

Bâkî, daha gençliğinde erişilmez bir şöhrete ulaşmıştır. Hayatta iken "Sultânî'ş-şuara" unvanını alan bu büyük şairin üzerinde Şeyhî, Necatî, Ahmet Paşa, Hayalî ve Zâtî gibi şairlerin etkisi vardır. Bâkî, Nişanî, Adnî, Gazalî, İshak Çelebi, Şevki, Bursalı Safî, Şamluoğlu Mustafa Beğ, Kadri Çelebi, Karamanlı Nizamî, Taliî, Usulî, Bursalı Rahmî, Muhibbî, Sûzî Çelebi, Mesihî, Ubeydî, Ulvî ve Şânî ... gibi şairlere de nazireler söylemiştir. Bâkî'nin gazellerini tahmis ve tesdis eden şairlerden bazıları şunlardır: Nevî, Nâlî, Hâlis, Azerî Çelebi, Fîrûgî, Firdevsî, Sâni, Vahdetî, Zihni, Ulvî, Bursalı Cinanî, Şeyhülislâm Yahya, Nevîzâde Atayî, Riyazî, Nefî, Tıflî, Samî, Neylî, Nedîm, Seyyid Vehbî, Nazîm, Sürûrî, Hoca Neşet, Gubarî, Tabî... (KÜÇÜK, 1988, 30-33).

Bâkî'nin sanatından etkilenen şairler arasında Gelibolulu Mustafa Âlî de sayılmaktadır (KÜÇÜK, 1988, 32; Haluk (İPEKTEN, 1997, 53). Âlî, 1541 yılında Gelibolu'da doğdu. Şehzade Selim'e divan kâtibi oldu. Divan kâtibi olarak Halep ve Şam'a gitti. Ancak gözü daima yüksekte idi ve devamlı olarak halinden şikayet ediyor; nişancılık yahut Mısır'da bir sancak beyliği istiyordu. Uzun çabaları sonucunda Amasya sancak beyliği ve Rum defterdarlığı ile yetinmek zorunda kaldı. Sonrasında Cidde sancak beyliğine tayin edildi. Muhtemelen 1600 yılında bu görevdeyken vefat etti. Tarihçiliği ile büyük şöhret kazanan Âlî, edebî faaliyetlerini de hiçbir zaman bırakmamıştır. Onun sayısı altmışı geçen eserlerinden en önemlileri şunlardır: *Künhü'l-ahbâr*, *Dört Türkçe Divan*, *Farsça Divan*, *Mihr ü Mâh*, *Tuhfetü'l-uşşâk*, *Riyâzü's-sâlikân* ve *Mihr ü Vefâ*... Âlî'nin *Riyâzü's-sâlikân* (ARSLAN-AKSOYAK, 1996) ve *Tuhfetü'l-uşşâk* (AKSOYAK, 2003), mesnevileri ile 10 kadar risalesi tarafımızdan yayınlandı. Prof. Dr. Mustafa İSEN'in danışmanlığında şairin dört divanındaki şiirleri bir divan haline toplayarak doktora tezi yaptık (AKSOYAK, 1999, 1-1550). Dört divanından biri olan *Vâridatü'l-enika*'nın neşri hakkında ise bir değerlendirme yazısı kaleme aldık (AKSOYAK, 2000, 223-236). Bu makalemizde de Bâkî ve Âlî'nin birbirleri hakkındaki düşüncelerini Divanlarından ve *Künhü'l-ahbâr*'ından tespit etmeye çalışacağız.

Bâkî ve Âlî ile münasebetlerini Divanlarında ve *Künhü'l-ahbâr*'ında görmek mümkündür. Âlî, *Künhü'l-ahbâr*'da kendisini Bâkî ve Nevî ile karşılaştırır.

“O asrın eski şairlerinden olup Rumeli Kazaskerliğinden azledilmiş olan Bâkî ve mollalar zümresinden olup şehzadelerin hocalığında bulunan Molla Nevî de cülûsiye kasideleri yazmış olan şairlerdendir. Bu ikisi seçme ve parlak şiirler yazan kimseler olup bu hakîrin yaşına göre onlar ak sakallı ve gün görmüş kocalardır. Bu duacı onlara nispetle iki defâ ağlayıp sızlayarak kendiliğinden köşeye çekilmiştir. Onlar yalnız divan ve birer tane kitap telifi ile ün kazanmışlardır. Bu değersiz, Farsça ve Türkçe beğenilmiş dört divan, kitap ve risalelerden elli taneye yakın eser ile yüksek şöhret sahibi oldum. Ulemâ zümresinden Mevlânâ Tabî “her ak sakallıya marifet yolunda uymak diye bir şey yoktur” diyerek onların kasidelerini ehemmiyetsiz bulmakta, ancak cülûsa ait beşer, onar beyitleri olup benim kasideyi baştan sona cülûsa müteallik beyitler ve saltanat tebrikine ait kelimelerden ibaret görmekle tarafımdan aşağıdaki kıtanın yazılması uygun görüldü:

*Pîrân-ı hânkâh-ı belâgât ki hâliyâ
Birisi Nevîdür biri Bâkî-i nâmdâr*

*Vasf-ı cülûsda şâh-i civân-baht-ı asr ile
Her biri bir kasîde diyüp buldı iştihâr*

*Bir şâb-i kâmil anlara gâlib gelüp velî
Âlîlik itdi anda hıredmend-i rûzgâr*

*Tabın pesend idüp didi bir ehl-i tab anun
Zât-ı ulüvvîn eyler ise iktizâ ne var*

*Âlî ki şimdi hüsrev-i mülk-i sühan durur
Eşâr-ı pâki sikke-i nazma yeter şiâr*

*Hikmet nedür didüm, didi pîr-i hıred bana
Ezfûn olur cevâza bile kadr-i itibâr* (ATSIZ, 1968, 55)

Kasideler padişaha vardı. Yüksek câizeleri ve riayetleri kasideyi tertip edenin himmetine göre olup yani cihan padişahı, sözün güzel mânâsını başkalarından ayırmak için bir saatlik düşünce tutsaklığına düşmeyi lâıyk görmediler. Her ne kadar kaside gönderdilerse o suretle itibar ettiler. Rumeli Kazaskerliğinin

den azledilmiş olan Mevlânâ Bâkî'ye mansıbı yine verildi. Molla Nev'î'ye de, Osmanlı kanunu ile tekaüt iken şehzadelerin öğretmenliğindeki gündelik maaş, irsâliye ve sâlyânelerini tamamlamak suretiyle tayin ederek inayetlerinin çokluğundan dolayı değer vermiş oldular. Şanlı babalarının birkaç hazineye defterdar kıldığı bu duacıya ki, sonradan buyruğa uyarak iki kere Yeniçeri Kâtipliğini bir defa Defter Eminliğini kabul edip cülûs sırasında da yine kâtiplikte bulunmuştum, "isterse o kâtiplikle mütekait olsun ve 200.000 akçalık haslar tayini ile değeri yükselsin" diye buyurdular. Fakat bu iş *Künhü'l-ahbâr*'ın telifine engel olacağı ve çok meşguliyeti bulunacağı için ister istemez vazgeçip Mısır Defterdarlığını istedim ve saygıdeğer Haremlerine şu manzumeyi gönderdim":

*Ey azîz-i dü-cihân, Yûsuf-i siddik-nişân
Eyle Âlî kulnu memleket-i Mısır'a revân*

*Şekkeristânı sakın zâga düşürme şâhum
Adl ü dâdun ide tâ ehl-i dilân istishân
(ATSIZ, 1968, 55-56)*

Âlî, Mısır'a gitme isteğini belirttiikten sonra padişahın "şekeristanı kargaya düşürmemesini" ister. Babasının çirkin sesli bir müezzin olmasından dolayı Bâkî'nin Kargazâde diye anıldığını biliyoruz. Âlî, beyitte zâğ yani karga kelimesi ile Bâkî'yi kastediyor.

Âlî, Bâkî'ye karşı duyduğu olumsuz düşüncelerinin derecesini giderek artırır.

"Bundan sonra bazı kadılar ve müderrisler Mevlânâ Bâkî'den şikâyetle durumlarını bildirdiler. Hatta padişaha birkaç defa yazılar sundular. Bundan dolayı azlolundu. Kuvvetten düşmüş bir ihtiyar olduğu için kanunları üzere 150 akça gündelikle tekaüt buyruldu. Bununla beraber "insanoğlu yaşlandıkça hırsı ve isteği gençleşir" hadîsi gereğince azlinden dolayı huzursuz oldu. O sırada saltanat makamına tariz ile şöyle bir gazel söyleyip edepten dışarı çıktı diye vezirler arasında kınandı."

*Müşkil imiş ki dil-rübâ tıfl ola dil-sitân ola
Âşık-ı zâr-ı mübtelâ pîr ola nâ-tüvân ola
(ATSIZ, 1968, 56-57)*

“Sultân Murâd'a Virilmiştir” başlığı taşıyan bir gazelinde Âlî, gazeline Sultan Murat'a seslenerek başlar. Başlangıç beyitlerinde padişahın herkesi mutlu etmek için neler yapması gerektiğini belirtir. Sonra şair, Âlî ve Bâkî'yi meclisine davet ederek imtihan etmesini ister. Âlî, son beyitte Âlî vü Bâkî'sin ibaresini çok ustaca kullanmıştır. Öncelikle Âlî ve Bâkî'nin iki şair olduğu açıktır. Ayrıca Âlî kelimesinden şairlerin en değerlisi; Bâkî kelimesini geride kalanlar anlamında kullanarak kendisini öne çıkarmış Bâkî'yi en geride kalanı olarak sıralamıştır.

Sultân Murâd'a Virilmiştir

*Herkesün kalbinde sultânım mekân itsen n'ola
Kimse gangîn kalmasa hep şâdmân itsen n'ola*

*Saltanat deryâsı cûş itse nesîm-i lutf ile
Herkesi bir katresinden kâm-rân itsen n'ola*

*Adl ile Nûşîrvân anıldı Hâtem cûd ile
Sen dahı kâmiller ihyâsın ayân itsen n'ola*

*Saltanat bâkî degül bir nâmdur bâkî kalan
Haşre dek dünyâda nâmun dâstân itsen n'ola*

*Yokladun miyâr ile ehl-i huref kısmın tamâm
Şimdi meyl-i cüst ü cûy-ı şâirân itsen n'ola*

*Anların Âlî vü Bâkî'sin getirsen bezmüne
Ol iki üstâdı bir bir imtihân itsen n'ola
(AKSOYAK, 1999, 1350)*

“Sultân Murâd'a Virilmiştir” başlığı taşıyan diğer gazelinde, azlinden duyduğu üzüntüyü dile getirir ve mansıp talep eder. Padişahın divan sahibi şairleri toplayıp bir divan tertip etmesini ister. Şairler için devletin üst kademelelerinde görev ister. Kuran'da da aynı konuya temas edildiğini vurgular. Padişahın sarayının gül bahçesinde iki üç bülbülü olduğunu söyleyerek konuyu kendisine getirir. Âlî'nin bu gazelinde önce kendi ismini sonra Bâkî ve Nevî'nin isimlerini anmasından adı geçen şairleri beğenmekle birlikte kendini onların önünde gördüğünü iddia etmesi bakımından önemlidir.

Sultân Murâd'a Virilmiştir

*Zülâl-i lutfunı ben hâke bârân itsen olmaz mı
Murâdum gülşenin ser-sebz ü reyyân itsen olmaz mı*

*Gam-ı azl ile giryân olmasam eyyâm-ı adlünde
Murâdumca bir alâ mansıb ihsân itsen olmaz mı*

*Getürsen ehl-i nazmun zübdesin erkâna kullansan
Niçe ashâb-ı dîvân ile dîvân itsen olmaz mı*

*Gehî azl ü gehî nasb ehl-i irfâna ne lâykadur
Kemâlât ehlini tezyîn-i erkân itsen olmaz mı*

*Azîz itmiş Hudâ Kur'ân'da vasf itmiştir ol kavmi
Zelîl olmasalar ser-cümle zî-şân itsen olmaz mı*

*İki üç bülbülün var gülsitân-ı âstânunda
Anun her birine lutfun hezârân itsen olmaz mı*

*Bilirse Âlî vü Bâkî vü Nevî'nün makâdîri
Ber-âverd eyleyüp teşhîs-i mîzân itsen olmaz mı
(AKSOYAK, 1999, 1420)*

Başlığında Sultan Murat'a verildiği belirtilen yukarıdaki gazel, Âlî'nin diğer gazellerine kurgu yönünden oldukça benzer. Şair önce padişaha devlet kademesindeki son durumundan söz eder. Sonra şairlerden dolayısıyla kendinden yararlanmasını ister ve özelliklerini sıralar... Buraya kadarki benzerlik matla beytinde biraz daha farklılaşır. Âlî, diğer gazellerinde kendinden başkasına yer vermezken çağdaşı önemli iki şairinin adını da anması ile dikkati çeker. Böyle bir yaklaşım Âlî'nin kişiliğine aykırı görünmekle birlikte bu gazelden hareketle onun Bâkî ve Nevî'yi devlet kademesine layık kişiler olarak takdir ettiğini söyleyebiliriz.

Âlî, başta divanları olmak üzere hemen hemen her eserinde edebî bir değerlendirme yapmayı alışkanlık haline getirmiştir. Bu hükümler edebî değerlendirmelerin sınırlarını aşabilir. Kendisini gelmiş geçmiş şairlerden üstün ve onların değerini takdir edecek kadar değerli görür. Örneğin divanın

Önsöz'ünde kendi şiirini “*gıdâ-yı rûha nimet*” Bâkî ve Nevî'ninkileri ise “*irteye kalmış taâma*” benzetir (AKSOYAK, 1999, 1). İbnülemin de Âlî'nin bu ifadelerini *hem nefsü'l-emre, hem de hakîka-i had-şinâsîye muhâlif* yani “hem nefse aykırı, hem de haddini bilmemek” olarak yorumlar (İNAL, 1926, 69). Yine ilk Divanı'nın mukaddimesindeki *Hayâlî, tarzında fâyık her vech ile şâir dimege lâyük kimesne idi. Hatta bu hakîr, fenn-i şirde mümtâz ve şuarâ içinde ser-efrâz iken yine gâh olurdu ki ebyât-ı Hayâlî'ye hâk-nihâdlık yüzünden nazîre söyledüm* sözleri onun şiir sahasında üstün olduğunu, şairler arasında önde geldiğini; bu sebeple dönemin meşhur şairlerinden Hayâlî'ye bile alçakgönüllülük göstererek nazire yazdığını belirtir. Aynı iddiayı Divanı'ndaki bir gazelinmakta beytinde tekrarlar:

*Gıdâ-yı rûha Âlî her sözün bir tâze nimetdür
Ne benzer irteye kalmış taâma güfte-i Bâkî
(AKSOYAK, 1999, 1417)*

Divanı'ndaki bir kasidesinde Osmanlı padişahları ile Ahmet Paşa, Tâci-zâde Cafer Çelebi ve Hayâlî'nin münasebetleri ve adı geçen şairlere yaptıkları yardımları dile getirir. Daha sonra da Kanunî Sultan Süleyman'ın Bâkî'ye bol bağışlar da bulunarak onu daha üst görevlere atadığını kaydeder.

*Bad-ez-ân mülkete Sultân Süleymân geldi
İns ü cinn oldu anun emrine fermân ber-dâr*

*İtdürüp kat-ı merâtib yine Bâkî kulına
Kıldı hakkında anun lutf-ı cezîlin tekrâr
(AKSOYAK, 1999, 185)*

Âlî, beyitteki “yine” ifadesi ile Sultan Süleyman'ın Bâkî'ye bir kez daha lutufta bulunduğunu belirtiyor. Padişah, Bâkî'ye ilk olarak 1555'te takdir ve iltifatlarda bulunmuştur. Âlî'nin kastettiği ikinci bol lutuf ise Bâkî'nin Silivri'deki Pîrî Paşa Medresesi'ne tayini olmalıdır. Bu tayinin epey tepki topladığı bazı devlet büyüklerinin karşı çıkmalarından anlaşılıyor. 1561 yılında danışment olan Bâkî, Semiz Ali Paşa ve Mirahur Ferhat Paşa vasıtasıyla padişaha yaklaşır. Bunun sonucunda Bâkî'ye mülâzemet verilir ve yirmibeş akça ile tayini için ferman çıkartılır. Rumeli kazaskeri Hamit Efendi, bu fermanın kanuna aykırı olduğunu belirttiyse de, padişah, Bâkî gibi şairin medrese

köşelerinde çürümesini istemediği için kesin bir hatt-ı hümayun ile otuz akça ile Silivri'de Pirî Paşa medresesine tayin eder (Mayıs 1564). 1564 Kasımında maaşı iki kat arttırılarak Murat Paşa müderrisliğine getirilir (KÜÇÜK, 1988, 5).

Kanunî Sultan Süleyman'ın ölümüne mersiye yazmaları, Bâkî ile Âlî'nin müşterek yanlarındandır. Sözünü ettiğimiz mersiyeyi söylediklerinde Bâkî 31; Âlî 26 yaşındadır. Şu beyitler, Bâkî'nin mersiyesindedir:

*Serkeşlik itdi tevsen-i baht-ı sıfz-kâr
Düşdi zemîne sâye-i eltâf-ı Kırdgâr
Murg-ı revânı göklere irdi hümâ gibi
Kaldı hazîz-i hâkde bir iki üstühân*

*Reng-i izârı gıtdi yatur kendi huşk-leb
Şol gül gibi ki ayrı düşüpdür gül-âbdan
(KÜÇÜK, 1994, 79)*

Âlî de mersiyesinde şöyle demektedir:

*Hilâlün zîni aksine urıldı tevsen-i çerhün,
Rikâbın hâke saldı rûzgârın şehsuvârını*

*Hümâveş ey felek ol şâhı âl ile şikâr itdün
Ayırdun zerrelere gün gibi tenhâ kenâr itdün
Bırakdun nâ-gehân topraga zıllullâh olan şâhı
Siyeh bahtum gibi ağalarını hâksâr itdün
(AKSOYAK, 1999, 35)*

Âlî, üçüncü bentte Şehzade Selim'in ismini anarken, son bentte Şehzade Selim'in övgüsünde bulunmayı ihmal etmez. Âlî de Bâkî de son bendi Şehzade Selim'e ayırırlar.

Bâkî de mersiyesinin VII. bendinde Sultan Selim'i şöyle anar:

*Ber-bâd kıldı taht-ı Süleymân'ı rûzgâr
Sultân Selîm Han-ı Sikender-serîri gör
(KÜÇÜK, 1994, 75)*

*Hudâyâ hüzn ü mâtemden halâs olmazdı bir kimse
Eger hayrî'l-halef kılmasan ol Şâha Selîm Hanı*

Son beyitte de yeni padişahın himâyesini ister:

*Gürûh-ı gâziyâna şehriyâr oldukça ol anda
Cihânda Şeh Selîmi kâm-baht u kâm-bîn eyle*

*Zevâle irmesün hurşîd gibi baht u ikbâli
Dem-â-dem zât-ı pâkin mihr ü bahtın çâromîn eyler*

*Nigâhın kesmesün Âlî kulından şâdkâm itsün
Gözetsün ehl-i nazmı ceddî gibi ihtirâm itsün
(AKSOYAK, 1999, 35)*

Âlî, Sultan Selim Han'ı övdüğü Hazaniye kasidesine bir sonbahar tasviri ile başlar. Kasidesinin bir beyti Bâkî'nin aşağıdaki meşhur beytiyle anlamca örtüşür:

*Eşcâr-ı bâğ hurka-i tecrîde girdiler
Bâd-ı hazân çemende el aldı çenârdan
(KÜÇÜK, 1994, 329)*

*Hurka-ı tecrîde girdi ser-be-ser eşcâr-ı bâğ
İhtiyârı zühd idüp her biri oldu zer-nişân
(K.46/33, BATIİSLAM, 2003, 160)*

Âlî Divanı'nın bazı nüshalarında Bâkî'ye nazire olan gazeller belirtilmiştir. Hem nüshalardaki bu tür bilgilere dayanarak hem de Bâkî ve Âlî'nin divanlarını karşılaştırarak birbirine nazire olabileceğini düşündüğümüz şiirlerin matlalarını veriyoruz.

*Ayıklarda kalur sünbül o zülf-i nîm-tâbâsâ
Saçunla bahs iderse başa çıkmaz müşg-i nâbâsâ
(KÜÇÜK, 1994, 103.)*

*Cemâlün pertevi düş olsa çeşm-i mâh-tâbâsâ
Hicâb-i ebr-i zülfün setr ider anı nikâbâsâ
(AKSOYAK, 1999, 13)*

*Açıl bâgun gül ü nesrîni ol ruhsârı görsünler
Salın serv ü sanavber şîve-i refâtârı görsünler
(KÜÇÜK, 1994, 134.)*

*Benüm serv-i hırâmânun salın refâtârı görsünler
Söze gel nâz ile ey gonca-fem güftârı görsünler
(AKSOYAK, 1999, 416)*

*Yârdan cevr ü cefâ lutf u kerem gibi gelür
Gayrdan mihr ü vefâ derd ü elem gibi gelür
(KÜÇÜK, 1994, 192.)*

*Dâr-ı dünyâ bana pür-derd ü elem gibi gelür
Var ise gussası yok gûşa adem gibi gelür
(AKSOYAK, 1999, 416/1)*

*Sûz-ı ışkunla kaçan kim dilden âh u zâr olur
Âh dâd u dâd ebr ü ebr âteş-bâr olur
(KÜÇÜK, 1994, 171)*

*Sanma âhumdan şeb-i hecründe âlem târ olur
Lema şule şule şema şema pür-envâr olur
(AKSOYAK, 1999, 458)*

*Mahabbet husrev-i fermân-dih-i şâh u gedâ ancak
Musahhar cümle âlem ıška bir sırr-ı Hudâ ancak
(KÜÇÜK, 1994, 244)*

*Safâ-yı subh-ı vasl âyîne-i âlem-nümâ ancak
Hayâl-i şâm-ı hicrân da görünmez bir belâ ancak
(AKSOYAK, 1999, 650)*

Âlî'nin *Künhü'l-ahbâr*'da anlattığına göre kendisinin aşağıdaki matlalarını gören Bâkî, iki matlam bir mükemmel divana bedel olduğunu ifade eder:

*Çeşm-i tatara karşı hat-ı rûyun âşkâr
Pervâz-ı lâledür Kefe'den Rûm'a yâdigâr*

*Gül didüğün şarâb ile tolmuş piyâledür
Bir barmacuk ki eksile pervâz-ı lâledür*

“Ve fusahânun ser-âmedi Mevlânâ Bâkî bir gün matla-ı mezbûrî hakîre vâfir vasfitmişdür. Bir mükemmel dîvâna bedel matla-ı

garrâ ve mazmûn-ı dil-güşâ ve edâ-yı rûh-efzâ ile şuarâ-yı asrı müşerref itmişsün diyü buyurmuşlardur” (İSEN, 1994, 211; AKSOYAK, 1999, 460). Âlî, daha sonra örnek olarak verdiği iki beytin benzerini söyler:

*İnen toldurma sâkî câmu o tâkim nihâlınden
Bitürsün gülsitân-ı bezmümüz pervâzî bir lâle
(AKSOYAK, 1999, 1450)*

Bâkî beyitlerdeki “pervâz-ı lâle” kullanımını takdir etmesine rağmen kendi divanında “pervâz” ve “lâle” ilişkisini gösteren bir beyit bile söylememiştir. Pervâz ve lâle kelimeleri arasındaki ilişkisi de Nevî ve Emrî'nin yazdığı birer beyitle sınırlı kalır. Burada Âlî'nin Bâkî'nin kendi hakkında söylediklerini abartması veya Bâkî'nin de Âlî ile mübalağa yoluyla inceden inceye alay etmesi ihtimal dahilindedir.

Âlî Divanı'nın ilk tertibindeki bir gazel Bâkî divanının neşirlerinde de yer almaktadır (ERGUN, 1935, 110; KÜÇÜK, 1994, 110). Ergun'un neşrinde birinci mısraın ikinci kelimesinin ilk harfi “âlf” biçiminde küçük harflerle dizilmiştir. Gazelin tamamı şöyledir:

*Ayn-ı Âlî ol iki nergis-i cādûna fidâ
Ya zülâl-i lebûne yâ ruh-ı nîgûna fidâ*

*Elifî serv gibi bâg-ı mahabbetde bugün
Kadd-i mevzûnun ile ol iki bâzûna fidâ*

*Lâmu erbâb-ı gamun kadd-i dü-tâsı mânend
Zülf-i mergûlün ile kâkül-i hoş-bûna fidâ*

*Yâsı her lahza kemânun gibi pîçîde olup
Gamzen okları ile ol iki ebrûna fidâ*

*Merdüm-i dîde gibi bâkî kalan noktaları
Ol iki yâ kaşun altındaki ebrûna fidâ
(AKSOYAK, 1999, 8)*

Bâkî Divanı'nın her iki neşrine giren bu gazel Âlî'ye ait olmalıdır. Söz konusu gazel, Bâkî Divanı nüshalarından sadece İstanbul Üniversitesi Kütüp-

hanesi T. 2889'da yer alıyor ki bu nüsha 1637 yılında istinsah edilmiştir. Aynı gazel, Âlî'nin ilk Divanı'nın nüshalarında bulunmaktadır. Ali Emiri Efendi Manzum Eserler, (Millet Kütüphanesi) nr: 271'deki bu nüsha 1567 yılında istinsah edilmiştir. İstinsah kaydından anlaşıldığına göre bu nüsha Âlî hayatta iken ve onun nüshasından yazılmıştır. Gazelin Âlî'ye ait olduğuna dair ikinci bir kanıt ise, gazelde ilk dört beytin birinci dizelerinin ilk harfleri alt alta sıralandığında "âlî" kelimesinin çıkıyor olmasıdır. Akrostiş de gazelin Âlî'ye ait olduğuna işaret etmektedir. Makta beytindeki Mim ise Âlî'nin adına yani Mustafa'ya işaret olmalıdır. Ayrıca gazelin ilk beytinde Âlî mahlası geçiyor. Saadettin Nüzhet "âlî"yi küçük; Sabahattin Küçük ise "Âlî" şeklinde büyük harf ile başlatmıştır. Her iki neşirde makta beytindeki "Bâkî" kelimesi büyük harf ile yazılmıştır. Divan Edebiyatı'nda şairler, mahlaslarını genellikle manzumelerinin son beyitlerine doğru kullanmaktadır. Ancak bu uygulamanın farklı bir örneği Âlî, birkaç manzumesinin matla beytinde mahlas kullanmaktadır.

*Cân helâkindür gönül ya âşıkundur yâ kulun
Âlî-i şeydâ ise bî-bâk ü bî-pervâ kulun*

*Şehâ Âlî kulun serdâr-ı küttâb it riyâset vir
Buyur tigrâ-yı garrâ hidmetin yâhud riyâset vir*

*Serverâ Âlî gibi bir bende lâzımdur sana
Zâtını tâ gün gibi âfâka meşhûr eyleye*

*Hâk-i râh-ı ekâbir-i uz mâ
Yanî Âlî didükleri şeydâ*

*Kemâl ü fazl ile bir yirde devlet-i dünyâ,
Zihî inâyet-i Bârî saâdet-i uz mâ*

*Ulüvv-i himmet-i Âlî karîn-i hikmet olup
Oturdu sadr-ı hükûmetde oldı mîr-livâ*

Bâkî, Nevî, Hayalî ve Nefî gibi şairlerin hiçbiri mahlasları matlada kullanma yoluna gitmemiştir. Diğer divanların tamamını gözden geçirmeye zamanımız olmadı; ancak böyle bir uygulamanın Âlî'nin şiirlerinde az da olsa görüldüğünü söyleyebiliriz. Manzumeye doğrudan mahlas ile başlama da Âlî'nin kendine olan güveninin ve mağrurluğunun işaretidir. Şair, manzumesi-

nin ilk beytinde mahlas kullandıktan sonra son beyitte mahlasına yer vermemektedir.

Divan Edebiyatı şairlerinin kendilerini Osmanlı ve İran şairleri ile karşılaştırarak övmeleri bir gelenektir. Hatta bazı şairler biraz daha ileri giderek şairliği herkesçe beğenilen Osmanlı ve İran şairlerinden kendi şiir sanatlarının üstün olduğunu abartarak ifade ederler. Şairlerin bir başka şairin adını anması aslında onu beğendiklerinin ifadesidir. Gelibolulu Mustafa Âlî, bu gelenek çerçevesinde Osmanlı şairlerinden Necatî, Bâkî, Fuzulî ve Hayalî; İran şairlerinden Hâfız ve Câmî'nin adını anar. Âlî'nin Osmanlı şairlerinin içinden de en çok adını andığı ve nazire kaleme aldığı şair ise Bâkî'dir. Âlî, en az beş gazelini Bâkî'ye nazire olarak kaleme alırken bazı manzumelerinde de Bâkî'nin beyitlerine yakın söyleyişleri kullanmakta sakınca görmemiştir.

Âlî, gazellerine birçok nazire kaleme almasına rağmen Bâkî'nin hakkında hiç de iyi duygular beslemez. Bâkî hakkındaki olumsuz düşüncelerini sadece divanında değil Kühü'l-ahbar adlı dünya tarihinde de yansıtır. Divan Edebiyatı'nda, hicivleri bir yana bırakırsak, bir şairin başka bir şair hakkında Âlî gibi ileri geri konuşması sık görülmez. Öyleyse böylesine bir davranışın arkasında yatanlara da bakmak gerekir. Hem Bâkî hem de Âlî, hırslı ve mücadeleci bir kişiliğe sahip olduklarından her ikisinin de hayatı tayin ve azillerle geçmiştir. Âlî'nin Bâkî'ye hücum etmesinin en önemli sebebi kişisel düşmanlık olabilir. İkinci ve belki de daha önemli sebep, çeşitli konularda pek çok eser veren Âlî'nin şiir sahasında Bâkî'nin şöhret ve tesirine yetişemeyeceğini anlaması; ancak bunu hazmedememesidir. Âlî'nin hayranlığının ifadesi olarak bir yandan Bâkî'nin şiirlerine nazireler kaleme alması diğer yandan şairliğini ve şahsını yönelik sözler sarf etmesi yaşadığı çelişkiyi gözler önüne sermektedir. Âlî, Bâkî'ye çelişkili duygular beslerken Bâkî, Divanı'nda Âlî'nin adını bile anmaz.

Sonuç olarak Erzurum defterdarlığı sırasında Nef'î'nin yetişmesinde de tesiri olan Âlî, kişisel anlaşmazlıklarına şiirlerinde çok sık ve farklı bir üslupla yer vermesiyle bir çok Osmanlı şairinden ayrılır ve bu, onun şiirlerinin önemli bir özelliği olarak karşımıza çıkar.

Kaynaklar

- AKSOYAK, İ. Hakkı, *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Divanlarının Tenkitli Metni*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1999.
- AKSOYAK, İ. Hakkı, "Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Divanlarından Vâridâtü'l-enîka'nın Neşri Üzerine", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Sivas 2000, S. 9, s. 223-236
- AKSOYAK, İ. Hakkı, *Gelibolulu Mustafa Âlî Tuhfetü'l-uşşâk*, İstanbul 2003.
- ÂLÎ, Ali Emiri Efendi Manzum Eserler, (Millet Ktp.) nr: 271.
- ÂLÎ, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, nr: 695.
- ALTUN, Kudret, *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Divanı* (Vâridâtü'l-enîka), Niğde 1999.
- ARSLAN, MEHMET-AKSOYAK, İ. Hakkı, *Gelibolulu Âlî Riyâzü's-sâlikîn*, Sivas 1998.
- ATSIZ, Hüseyin Nihal (1968), *Âlî Bibliyografyası*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- BATİSLAM, Hanife Dilek (2003), "Divan Şiirinde Hazan", *Diriözler Armağanı*, Ankara.
- BATİSLAM, Hanife Dilek (2003), *Hasbıhal-i Sâfi*, Kitapevi Yayınları, İstanbul.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (1991), Bâkî, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 4, s. 537-540.
- ÇERÇİ, Faris, (2000) *Gelibolulu Mustafa Âlî, Kühü'l-ahbâr*, Kayseri, C. 3.
- ERGUN, Saadeddin Nüzhet *Bâkî Hayatı ve Şiirleri*, Semih Lûtfi Bitik ve Basım Evi, (1935).
- İNAL, İbnülemin Mahmud Kemal (1926), *Menakıbu'l-hünveran*, İstanbul.
- İPEKTEN, Haluk (1997) *Bâkî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları*, Akçağ yayınları, Ankara, 2. Baskı.
- İSEN, Mustafa (1988), *Gelibolulu Mustafa Âlî*, Şule Yayınları, Ankara.
- İSEN, Mustafa (1994), *Gelibolulu Mustafa Âlî, Kühü'l-ahbâr'ın Tezkire Kısım*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara.
- KÜÇÜK, Sabahattin (1994), *Bâkî Divanı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KÜÇÜK, Sabahattin (1988), *Bâkî ve Divanı'ndan Seçmeler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- SCHMİDT, Joannes (1991), *Pure Water for Thirsty Muslims*, Ooster Instituut, Leiden.
- YILMAZ, Kaşif, (1998), "Muasır İki Divan Şairinin Manzumelerine Göre XVI. Yüzyılda Sosyal Hayat, *Bir Dergisi*, S. 9-10, İstanbul.